

Kalapana Oral History Project

I, ANNIE K. KAALUKAI ^{FOR HERBERT K. KAALUKAI}, hereby grant the right to use of information
(wife)
from tape transcripts or notes for the following interviews

Tape I + Tape II 3/18/1996

to project director Charles Langlas for the Kalapana Oral History Project. I understand that the transcripts or notes will be kept by the director and deposited at the University of Hawai'i at Hilo for use by the general public. They may be used in reports to be made available to the general public.

Annie K. Kaalukai
Signature of Interviewee or Descendant

Date 4-20-2011

Charles Langlas
Signature of Interviewer or Project Director

Date 4/20/2011

The following optional conditions limit the release of information, as agreed between the interviewer and the interviewee:

The wife (Annie Kaalukai) + her heirs retain the copyright for this interview. Readers of the interview may use the information and refer to the interview + they may quote limited portions. However, the reader may not publish the whole interview, except with the permission of Annie or her heirs.

Herbert Kaaukai, Interview 8 by Mikala Pieper (with Charles Langlas also participating) 3/18/96

Ka palapalaleo 'ana i ka lola o Herbert Ka'aukai ka lā 'umikūmāwalu o Malaki ma ka makahiki 1996 ma kona hale ma Hawaiian Beaches

H: No hea

M: No hea

H: 'Ae

M: Maka'u loa au (me) me ka puka 'ana o ka 'ōlelo Hawai'i

H: 'Ō, 'Ō

M: No ka mea 'a'ole au i maopopo inā pololei loa ka 'ōlelo 'ana

H: 'Ō, 'Ō

M: No laila (kala mau) no ka kala mai no ka hemahema 'ana i ka puka 'ana

H: Uhum. . . 'A'ole pilikia, ho'omanawanui ka wala'au 'ana

M: 'Ae, 'o ia ka mea

H: Yeah

M: . . . e 'ōlelo Hawai'i . . . okay

M: Well um Ha'i au iā 'oe e pili ana kekahi mea 'ia'u. 'O Mikala Pieper nō ho'i ko'u inoa. No Wai'anae mai au.

H: 'Ae

M: Um, he lawai'a ko'u pāpā, a he kumu 'ōlelo Hawai'i ko'u māmā.

H: 'Ae.

M: A noho lākou ma Wai'anae, akā um ne'e au i Hilo a hele au i ke kula nui o Hilo

H: 'Ae, 'ae

M: A noho wau ma Hilo i kēia manawa.

H: 'Ō, maika'i kēlā

M: He um, he haumāna au, he haumāna 'ōlelo Hawai'i au

H: Uh hm

M: Ma kēia kula nui a makemake au e 'a'o i nā 'ano lawai'a um nā mea āu i a'o mai (ai) nā mea

H: A he aha ka kumuhana o ka 'ōlelo 'ana?

M: Ka lawai'a

H: 'Ōlelo Hawai'i, 'ae ka a he aha ke 'ano o ka lawai'a?

M: Nā 'ano like 'ole

H: 'Ae, 'ō, ma ka wa'a

M: 'Ae

H: Ke kai hohonu

M: 'Ae, ma ke kai, ('ae) ma ke kai hohonu ('ae), ma ka wa'a ('ae)

H: Ka lawai'a 'ōpelu

M: Ka lawai'a 'ōpelu

H: 'Ōpelu, a, nui nā 'ano lawai'a o ka moana hohonu, (kai) kai hohonu, ma ka wa'a wale nō. 'Ēpelu nō ho'i. A, nui nā 'ano i'a (po...) pōina loa au cause well lō'ihi kēia mau makahiki, 'a'ole wau hele i ka lawai'a. Ua 'ōpiopio wale nō. 'O au hele, akā maopopo nō ia'u ('ae) yeah, yeah. A lawai'a aku, ma ke kai hohonu ma ka wa'a.

M: I ka

H: 'Ahhh

M: I ka wā hea 'oe i (um) i ho'omaka ai e hele i ka lawai'a?

H: Ka ho'omaka 'ana?

M: 'Ae

H: 'O ka lā

M: I kou wā 'ōpio?

H: 'Ae

M: 'Ehia ou makahiki?

H: A kēlā manawa, 'o wau 'umikūmāmāhā, 'umikūmāmālima makahiki (uh) 'ōpio. 'A'ole wau wale nō. (A) Nā 'ano keiki like 'ole like me ia'u makahiki, ('ā) hele nō lākou i ka lawai'a kekahi (yeah). A ka'u 'ano lawai'a, hele p me ka po'e kahiko, a a'o mākou me ka po'e, a a'o mai ka po'e kahiko iā mākou ka lawai'a 'ana. Nānā wale nō mākou. Lawai'a 'ōpelu helu 'ekahi kēlā, nā lā a pau. Hele mua mākou ka lawai'a 'ōpelu kakahiaka (um). Ho'i mai, hele hou ka wā awakea 'ekolu paha manawa o ka lā, hele mākou i waho, nā 'ano i'a like'ole (uhm) akā ka 'ōpelu kakahiaka 'ōpelu hele mākou e ki'i, kēlā ka mauna.

M: 'Ū, he aha ka mauna?

H: Kēlā ka maunu a mākou e hele hou e lawai'a

M: 'Ō, ki'i

H: (i ke kai hohonu 'ē)

M: 'Ō, ki'i 'oe i ka 'ōpelu ma mua ('ae), a 'o ia ka maunu no ka

H: 'A'ole nā 'ano mauna like 'ole, ka 'ōpelu wale nō ('ē, 'ē) kēlā ka maunu. Ki'i mākou me ka no ka lawai'a 'ana ka lawai'a nui like me ka 'ahi, nā 'ano i'a li'ilili'i aku. Kalekale, nui nā 'ano i'a like 'ole, pōina loa wau kēia manawa, 'a'ole wau hele no nā makahiki lō'ihi. Pau. Kēia manawa, ka po'e kamali'i wale nō, 'a'ole like me kā mākou manawa. He wa'apā kā lākou, mikini kā mākou. 'A'ole ('ae) me ka hoe wale nō, hoe wa'a.

M: 'O ia

H: Yeah, yeah. Akā kēia manawa, a ma'alahi ka hana cause na ka mikini i lawe aku iā'oe i ka kai nui, lawai'a.

M: Pehea 'oe e lawai'a ai i ka 'ōpelu?

H: Ma mua

M: He aha ka hana?

H: Ma mua wale nō ('o ia) yeah kēia manawa 'a'ole po'e hele. 'A'ole ka wa'a kēia manawa, ka po'e kahiko, a pau lākou i ka hele. Ua make lākou. A mākou ka po'e 'ōpio, 'a'ole mākou i ho'ohālike aku me kā lākou. 'O ia ka mea nalowale loa, (uhm) nā mea lawai'a apau, o ke au kahiko, ka po'e kahiko. Ko kēia ao, po'e kahiko a 'ōpio wale nō, ma ka wa'apā wale nō wa'a mikini, ('ae) akā ma mua 'a'ole, me ka hoe wale nō. Nui ka wa'a kēia manawa. Ko'u wā hele 'ana ka wā 'ōpio ma Kalapana, no Kalapana wau. Kalapana wale nō, 'ewalu ko'u ho'omaopopo 'ewalu ka nui o ka po'e wa'a kēlā manawa. 'O Kaimu ka black sand beach, ('ae) maybe 'umi wa'a. Nui ka wa'a ia manawa. A ma 'ō aku, ma ka 'ao'ao Ka'ū, Kapa'ahu, wa'a kekahi ma laila. Yeah 'a'ole nō nui loa 'ekolu wale nō paha. Po'e kēlā manawa, mākou po'e 'ōpio hele pū me ka po'e kahiko. A, a'o but a'o iā mākou ka lawai'a 'ana. A, ka mea nui a ka lawe 'ana o ka maunu, mea nui yeah. Nui nā maunu like 'ole (but) but no ka kai hohonu, ka 'ōpelu ka mea maunu. Ki'i mau mākou no ka lawai'a kai hohonu.

M: Pehea 'oe (i pehea) i maopopo (ai) iā'oe o kēia ke kai hohonu?
 Hele 'oe ma ka wa'a a 'o kēia kahi
 H: 'Ae, 'ū,
 M: Pehea 'oe i maopopo (ai)
 H: He pana ma ka 'āina ('o ia) yeah a i ka ko'a, a ki'i 'oe, mali'a he kumu pūhala.
 M: (uhm, uhm) a nānā 'oe i kēlā.
 H: A ma laila 'oe ho'opololei kou wa'a. A ho'okahi ma ka 'ao'ao 'ākau, mali'a he pu'u ('ae) ma laila. A kēlā ka mau me 'elua e loa'a ai kēia ko'a 'ōpelu a (nā.....) nā i'a 'oe e lawe ana.
 M: Pēlā 'oe (yeah, yeah) i maopopo ai 'ē e like me ko'u pāpā ('ae) nānā 'o ia (i ka) i ka mauna
 H: Yeah, i ke kuahiwi paha
 M: Kekahi kumulā'au (yeah, yeah) inā laina paha ah (yeah) ('o ia) 'o ia ke ko'a ma laila
 H: Pololei, ke loa'a 'oe kēlā mea, hana 'oe pololei, loa'a ka ko'a.
 M: Nānā i ka 'āina
 H: 'A'ole hala
 M: 'O ia. . . .a laila um, um, ke hiki 'oe ma laila ma ke ko'a ('ae) he aha ka mea mua no ka lawai'a 'ana.
 H: A, mākou hele kalekale kakahiaka. Ho'okahi nō (1) a 'ano lawai'a ('ā) kalekale wale nō, 'a'ole hele mākou a 'elua 'ekolu paha 'ano lawai'a 'ana o kēia huaka'i ho'okahi.
 M: 'Ō, ho'okahi wale nō
 H: Yeah ho'okahi wale nō
 M: 'Ō
 H: A nā lā 'apōpō, makemake mākou e loa'a e lawai'a aku, aku wale nō.
 M: Aku wale nō.
 H: 'Ae, 'a'ole mākou hele a nui nā 'ano i'a.
 M: A, loa'a kekahi mau mea ('ae) no kēlā lawai'a 'ana (yeah) a, no ke aku o kēia mau ('ae) mea (yeah) no ke aku, kēia mau mea no ka 'ōpelu ('ae). . 'ō
 H: Pēlā kā mākou lawai'a ai 'ana
 M: A laila, (pau kēlā) pau kēlā lawai'a 'ana, ho'i 'oe i ka 'āina.
 H: Ho'i mākou i ka 'āina, a (ke kali nei) ke kali nei ka po'e a hāpai wa'a ('ā) ma ka 'āina. ('ā) Nā luahine, keiki a ka pēpē a 'ākoakoa ma ka . . .wahi e pae ai ka wa'a. Ho'okomo i ka wa'a i loko, a po'e kanaka, hele mai ka wahine, kamali'i kōkua 'ea ('ā, 'ā) huki kēia wa'a a hāpai i luna i ka 'āina.
 M: A hā'awi 'ia nā i'a ('ae, hā'awi, 'ē, 'ē) iā lākou. Pehea inā 'a'ole i loa'a ka i'a.
 H: 'A'ale helu 'ia ka i'a. ('ō) Hā'awi iā'oe, hopu nō ka lima ka mea loa'a. Mea mai, hāmama kou 'eke ('ē) 'elua, 'ekolu paha manawa ho'okomo ai, nui ka i'a.
 M: Hō maika'i kēlā manawa 'eh.
 H: Kēia manawa helu 'ia 'elima, ('ae) kēlā wā 'a'ole
 M: A, 'ekahi, 'elua, a 'ekolu 'o ia wale nō (yeah) 'ae
 H: Kēlā wā, 'a'ole. . . 'elua hopu 'ana. . . kokoke piha kou 'eke. Kali 'oe. A ma hope, pae hou ka wa'a. Hele 'oe hāpai wa'a kēlā, nui hou ka i'a pehea ka 'eke nui loa ka i'a. Inā 'oe kakali no

kēia po'e wa'a pau loa a nui loa, nui. Ka mea nui kēlā manawa, 'a'ole 'oe hāpu'upu'u ka i'a, nui loa. No ka mea, kēlā wā 'a'ole loa'a ka hau e like me kēia manawa, pa'akai wale nō. Pa'akai. Mamao ka halekū'ai a ka halekū'ai nō 'a'ole lākou a nui 'ino e like me kēia manawa. Inā 'a'ole loa'a ka pa'akai 'a'ole 'oe e hiki ke lawe ka i'a no ka mea, e 'ino'ino ana ('ae) a loa'a ka pa'akai, kāp< 'oe kēia i'a, a laila maika'i. Mea kaula'i, ka hapanui me kaula'i wale nō.

M: Ma ke ma ke um ma ka halekū'ai 'oe i um i ki'i ai i ka pa'akai, a i 'ole ma ke kai?

H: 'A'ole, no ka 'o ia maopopo, kapa 'ia kēia wahi, 'o Kealakomo.

M: 'O Kealakomo

H: ['O] kēlā ka wahi, nui ka pa'akai. ('o ia, kēia manawa kekahi) Ke hiki mai ka kauwela ('ē, 'ō) 'ae, a malo'o ka pa'akai, hele 'oe ki'i, kou mea makemake. 'A'ole 'oe lawai'a nui hewahewa a 'a'ole hiki ke you know ho'ohana aku. Lawe 'oe ma ka mea kūpono, lawe 'oe. Ma ka lio hele.

M: 'ē ma ka lio?

H: Lio, a me he kēkake a hele mākou.

M: Kēia manawa kekahi?

H: 'A'ole, pau, ua uhi'ia [e] ka pele. (ka lua) Pau kēlā wahi. (Oh) Nui ka pa'akai. Mākou, kū'ai kēlā manawa no ka mea, 'a'ole hau like me kēnā ('ae) kēia manawa he hau a.

M: A pehea kēia manawa? ('ae) ma ka halekū'ai ('ae)

H: Kekahi manawa, ka hapanui ka i'a a inā 'oe e lawe i ka hale, kaula'i wale nō. Kaula'i wale nō. ('A'ole), 'a'ole mea hau, a mea 'ai maka ko'u mea kupapa'a kekahi koe li'ilili'i wale nō.

Ho'okahi 'elua 'ano, 'elua (ku ku) kupa 'ana, 'ai 'ana. Lawa, pau. 'A'ole a lawe a nui hewahewa, a mea kaula'i, 'ae, lawe 'oe ka nui o kou makemake hā'awi'ia kēia iā'oe. 'A'ole lākou wala'au oh nui hewa oh 'a'ole 'a'ole lākou wala'au me kēlā ka po'e lawai'a. Ko kēia manawa a ke hā'awi iā'oe ho'okahi a 'a'ole lawa 'a'ole hiki kēlā manawa, 'a'ole, inā 'a'ole lawa, hā'awi hou. 'O ka pa'akai ka mea nui inā lākou ma kai a makepono ka lawe 'ana ka nui (o) ka i'a. Inā 'a'ole lawa ka pa'akai 'a'ole hiki iā'oe ke lawe ka mea e kīloi ana a 'a'ole makemake ka po'e kahiko kēlā 'ano. you know 'A'ole hiki ke hana'ino no ka i'a cause, luhi ka hana e ki'i aku i ka moana kakahiaka nui, ho'i mai maybe hola 'eiwa, kakahiaka ho'i mai. Kakahiaka nui, hele. Ho'i mai hola 'eiwa, a e ho'omaha, hele hou ka awakea.

M: Hele hou, he aha ke 'ano lawai'a ?

H: No nā i'a nunui 'ae ka 'ahi, mea 'ano i'a. (Kawele'ā) kawele'ā no ka pō wale nō kēlā, yeah

M: A pehea 'oe i (um) i lawai'a ai no kēlā i'a 'ahi

H: Aia i lalo, a ho'oku'u 'oe (i ka) i ka pākā a me ka maunu i lalo me a kanahā mea

M: He kākā line kēlā?

H: Yeah, ka hohonu, (40 fathoms) 40 fathoms, yeah yeah

K: He aha ka hua'ōlelo no fathom?

H: A

K: Loa'a, loa'a ka hua'ōlelo no fathom?

H: Fathom?

K: Fathom, ma ka 'ōlelo Hawai'i

H: Fathom, anana

M: Anana?

H: Yeah ho'okahi anana, 'elua anana, 'ekolu anana ('e, 'e wahi a Kale) me kēia wale nō ka anana ma ka lima. 'A'ole mea helu like me kēia manawa ma ka lula. . . see they only measure with the hand, one fathom.

K: No laila kanahā kanana, anana

H: 'Ae kanahā, a aia iā 'oe ka makemake. Ka mea hana kēia aho, ka olonā, nui, paila. (Ua) ua hilo'ia kēia aho. Inā 'oe makemake, hele mai 'oe ia'u i ko'u hale, a "he aha ka nui o kāu makemake o ka aho?, 'o mea mai 'oe ia'u "o, kanahā anana". Helu wau kanahā anana, oki. 'ae "'ehia kāu makemake?" "O, makemake wau (kana) kanaono," a hana hou ma ka lima wale nō me kēia, kanaono anana, oki a "ei'a kāu." 'A'ole 'oe uku kēia (po'e) po'e lawai'a wale nō.

M: He aha ke 'ano o kēlā aho?

H: Olonā. Pau kēlā nahele. A, nui ma Kalapana ma mua ma ke alanui, ke hele 'oe mauka

M: Mauka?

H: Yeah. Pau because a no ka mea, kēlā manawa, mākou ka po'e o Kalapana, a hānai lākou ka kēkake (Oh) Donkey ('ae) kēkake 'ai kēlā mea. 'O ia ka mea i pau (ai) kēia olonā. Kēkake 'ai ke olonā.

K: Kēkake wale nō? Pehea (ka) ke kao?

H: A, 'a'ole au maopopo. Kēkake, but nui ka po'e loa'a kēkake, ho'oku'u wale mea laka wale nō. A ki'i kēlā mea olonā, a 'ai ka lau a make loa, pau. Kēlā manawa a (mākou) a po'e kahiko, 'a'ole lākou a kanu. Mea ulu wale nō. Ulu wale kēia mea ma ke alanui, kekahi manawa a aia i loko o ka ulu nahele. 'O ia ka mea i pau nō ka kēkake. Ka'u wahi lohe wale nō ka olonā i Maui, i Hana, Maui. Ma laila nō, a hiki i kēia wā. A 'a'ole au maopopo 'auhea nā wahi e loa'a ka olonā? Ma ko'u wahi ma mua loa'a, a kēia manawa 'a'ole loa'a, pau. Komo ana mai ke aho mai ka haole mai, ka Kepani a kēlā, kū'ai ma ka halekū'ai.

M: Pehea e hana ai i kēlā? (Ka olonā)

H: A, ka aho olonā, ka hilo 'ana, 'elua wale nō, two strand, yeah me kēlā and then loa'a he papa li'ilii'i me kēia nei 'ea kēia, 'elua laina me kēia. Ho'oniniu 'ia kēia mea, na kēia mea e hilo, hilo kēia aho olonā 'elua wale nō two strands. Ko kēia lā a 'ano aho 'ekolu aho. 'Ekolu. Na ka mikini hana kēlā. (Ka) ke ao kahiko Hawai'i po'e Hawai'i 'a'ole, ma ka lima na kēia mea nui pū paila. Hele mai 'oe, ha'i mai 'oe ia'u 'ehia 'oe makemake a anana, a hana au, 'oki, a pehea 'oe a like pū. Hā'awi wale nō, 'a'ole kū'ai. Kēlā manawa, nui hewahewa a loa'a ka mea e hana ai, kēia manawa 'a'ole loa'a, make loa, pau. A komo ana mai ka aho mai ka haole mai a kepani, pau, kū'ai.

M: Pehea ka niu? 'A'ole maika'i kēlā

H: (ah)

M: (ua ha...) Ua ho'ohana 'ia kēlā, ka niu kēlā mea.

H: Ka au olonā ('ae) 'ae ho'ohana 'ia (no mai ka niu) 'a'ole no ka lawai'a wale nō nā 'ano mea like 'ole a hilo 'ia mai ka mea

li'ili'i loa helu a 'umi me ka.... Na'u e ho'omaopopo ka lō'ihī helu 'umi. Pēlā ka li'ili'i, hilo 'ia kēia olonā me hana 'upena. Nui nā 'ano a hiki me kēia nei, mea pipi ulua olonā.

M: 'Oī aku ka maika'i o kēlā ma mua o (ka) ka niu?

H: 'Ō, helu 'ekahi ('o ia) kēia lā. Ikaika kēlā 'a'ole moku kēlā. 'Oī aku ka kaika kēlā aho ma mua o kēia 'ano aho kēia manawa.

M: Ke lawai'a 'oe um (i ka i) i ka 'ahi, ('ae) pehea i maopopo ai iā'oe he 'ahi kēlā?

H: A ma ka ko'a (Oh, ma ke ko'a) kēia wahi 'ahi kāhea 'ia e ka po'e kahiko he ko'a kēlā.

M: Na lākou i noho wale nō ma laila.

H: No

M: Nui nā i'a like 'ole 'ea.

H: Yeah hele, ['o] ko'u manawa e ha'alele ai i ka 'āina, hoe mākou 'ekolu pō'e hele e lawai'a ai. Ke kanaka mua wale nō, 'o ia ka kapena o ka wa'a, nāna e huli nei ma ka 'āina (oh, oh) ma kēia a mali'a he kumu niu, he kumu pūhala, ma 'ane'i kumu nui, a mā'ō kumu pūhala den ho'ohālike lākou. A ma laila, ho'oku'u ma laila. 'Ike au a 'ahi kēlā ko'a, kekahi po'e he pu'u, he pu'u like me Kapoho ka pana o nā ko'a a Kapoho. Nui kā pu'u a ka pu'u ka mea ho'olaina i a loa'a i ka ko'a. Ma Kalapana, 'a'ole, ka pahu a ma ka kumu wale nō, kumu pūhala, kumu 'ōhi'a, kumu niu, a kekahi ma ka pali kekahi. Kekahi wahi ma ka pali, nā pu'u he ana lawe o kēlā i pana. Nāu e huli no ka ko'a. 'A'ole hala, pololei. Ho'okahi wale nō kanaka, nāna e ho'ohana kēia mea. 'Ekolu kanaka, a 'elua kanaka a 'a'ole lākou, he hoe wale nō ka hana. Kēia mua kanaka mua 'o ia ka mea e huli nei. Inā loa'a, pau hoe, a lawai'a ka'u mea lawai'a ua pau ka hana 'ia i ka ho'ala ka hale. Maunu 'ia i ka hale hana 'oe kāu make, ka nui o kou makemake ka makau, mauna. Inā 'oe hana a kanaono makau me ka maunu, kēlā ka nui o ka i'a 'oe i ho'i mai [ai].

M: Ma ka hale wale nō?

H: 'Ae

M: 'A'ole ma ka wa'a.

H: No, ma ka wa'a ke hele.

M: 'Ae ma ka wa'a um 'oe e ho'omaka ai ka maunu.

H: 'A'ole i ka hale.

M: Ma ka hale wale nō, 'ae

H: Ke puka 'oe i laila, lawai'a.

M: (Ke pau), ke pau ka maunu....pau ka

H: 'Ae pau ka maunu, 'a'ole like mākou 'ekolu. Mali'a 'o 'oe maybe 'umi wale nō, 'o wau iwakālua so, 'o 'oe ka mua e pau ana a kali aku kāua e 'ai nei a pau, ho'i mākou. Kēia ka kakahiaka kēia, ho'i, 'ai. Ho'omākaukau hou hola 'ekahi o ka hele hou. 'O wau, ho'omaopopo au Kalapana kēlā manawa 'ewalu wa'a hele ho'okahi manawa a ka'awale a nui ka ko'a. 'O 'oe 'oko'a kāu 'ano lawai'a 'ana mau 'oko'a 'o 'oe 'oko'a. Ka 'ōpelu, 'a'ole po'e hele ki'i. Ua pau i ke (kakahiaka) kakahiaka, ka 'ōpelu ki'i mua. . . i ka pō 'ōpelu i kēlā ka maunu o nā i'a like'ole o nā lawai'a like'ole (kehela) kēlā ka maunu.

M: Inā 'a'ole 'oe i lo'a'a ka 'ōpelu, 'a'ole hiki ke lawai'a. .

'o ia ka mea 'ea kēlā ka 'ōpelu

H: Yeah

M: 'O ia ka mea nui, ka 'ōpelu

H: Ka 'ōpelu kēlā ka mua loa o ka lā, 'o 'oe hele ki'i no ka mea kēlā ka maunu nā 'ano i'a a lawe o ka maunu 'oko'a 'a'ole maika'i loa. Ka 'ōpelu ka maika'i cause palupalu. Kekahi maunu o (nā) ka i'a kekahi 'a'ole maika'i ke pa i ka wai kai 'a'ole hele mai 'a'ole palupalu like me ka 'ōpelu. Ka 'ōpelu palupalu, ke 'āpuka ka i'a i kēlā maunu loa'a pono i ka makau hemo'ole. Nā 'ano i'a like'ole uāuā ka i'o. Kekahi manawa 'aki, hemo, 'a'ole pa'a. So 'ōpelu ka helu 'ekahi kēlā ka maunu ki'i mau 'ia. Kēlā ka i'a mua o ka lā ke ki'i i ke kakahiaka nui.

M: Pehea ka lawai'a 'ana no ka a'u? Maopopo iā'oe?

H: A ka a'u 'oko'a 'ano a 'a'ale maunu like me kēlā. A, inā 'oe ho'omaopopo ka pipi keiki, calf ('ae, 'ae) kēlā huelo, lawe 'ia hapalua yeah. 'O kēia hapalua nāki'i i ka makau.

M: 'O ia ka maunu?

H: Yeah, 'o ia ka maunu.

M: No ka a'u

H: A'u, ('aka'aka) 'a'ole 'oe hilina'i. Ko kēia lā he maunu but ke au kahiko Hawai'i, 'a'ole kēlā ka maunu huelo pipi.

M: And loa'a ka i'a?!

H: Loa'a! Hemo 'ole. 'A'ole 'oe kali a mau hola lō'ihi kēia pa'a nō. 'A'ole... kēia lawai'a no ka a'u 'a'ole i lalo aia i luna. Hoe 'oe i ka wa'a, hoe a ikaika ka hoe holo kēia wa'a just like you trolling like ('ae 'ae) 'ae.

M: So holo wale nō, 'ea.

H: Hele 'oe a alualu kēia a'u, apo, pa'a, pau. Lawe 'oe i ka alu pau loa a kokoke i ka i'a. 'Ike 'oe i ka i'a a ua make 'o ia ua alana. Cause lō'ihi kēia laina yeah aia 'oe e 'ōwili nei kēia laina a hiki ke ala i'a ua make ka i'a. No laila, kēia ka maunu o ka a'u ka huelo pipi. Ko kēia manawa, 'a'ole he maunu nō, he i'a nō ka maunu.

M: No laila (ke) ke huki 'oe i ka laina a hiki mai ka ka a'u koke ('ae) i ka wa'a, 'a'ole pono e pepehi no ka mea pepehi 'ia.

H: 'A'ole, ua malule loa. Yeah. ho'opa'a nāki'i i ka ihu ma mua a ka welo pili i ka wa'a nāki'i ma laila.

M: 'A'ole 'oe i kau i ka a'u ma luna o ka wa'a.

H: 'A'ole, 'a'ole hiki kaumaha loa ma hope piholo. (piha) Nui kēia wa'a a a'u 'a'ole kokoke like pū me ka wa'a, 'a'ole hiki so.

M: Pehea ka lō'ihi o ka wa'a?

H: Iwakālua paha a ka po'e i ka loa o ka wa'a, kekahi manawa iwakāluakūmāmālīma ka loa. 'A'ole nō hiki cause nui loa kēia, 'a'ole komo pū nō, nui loa, ka wa'a haiki.

L: 'Ē, 'Ē

M: Um, yeah

H: Yeah no laila nāki'i 'ia ma 'ao'ao ma ka 'ao'ao o ka ama ('ō, 'ō) yeah nāki'i, a hoe, a ho'i.

M: 'A'ole nā manō e hāhai?

H: Alu au. Kekahi manawa puka 'oe i ka 'āina 'a'ohe ka 'ōpū, ua 'ai 'ia a pau ka o loko 'a'ole mākou 'ike cause ka manō ma lalo

mai e ki'i.

M: 'Ō ma lalo nei ('ae) and ma hope o kēlā he aha kāu hana, pokepoke a hā'awi 'ia?

H: 'Ae ka po'e hāpai wa'a.

M: Nui ah kēlā i'a.

H: Yeah, hapanui ka i'a hā'awi wale nō. Nui ka po'e hele mai, makuahine, nā elemakule, a kamali'i hele mai. A hele 'oe kōkua, huki ka wa'a kēlā ka 'ōlelo 'ia hāpai wa'a ka po'e o luna. Kakali nei ka po'e ho'i (mai) mai ka lawai'a 'ana hele lākou kōkua, huki kā wa'a, kau i luna. A hā'awi ka 'ōpelu. 'A'ole helu ka 'ōpelu, hāmama kou 'eke me kēia. Nui loa ka i'a kēlā manawa.

M: Pehea, pehea ua um ua lawai'a 'oe ma ke kai kēlā coastline?

L: Kapakai

H: Pili kahakai

M: Kapakai, 'ae kapakai 'o ia ka hua'ōlelo

L: Kahakai

M: Kahakai, ua lawai'a 'oe

H: I ka pili kahakai?

M: 'Ae.

H: O ka 'āina?

M: 'Ae.

H: 'Ae, 'ae.

M: He aha ke 'ano o kēlā?

H: A ka mākoi ka 'ohe, ka laina, ka makau me ka..... Kēia manawa 'ike 'oe ma ka pili kahakai wale nō.

M: He aha ke 'ano o kēlā makau

H: A ka makau hana 'ia..... Inā ho'omaopopo ('a'ole loa au)'a'ole au maopopo but, ua 'ike au ka makau maika'i, helu 'ekahi kēlā pilina o ka moe, no kēlā moe a ka mattress kēlā coil springs ('ū, 'ē) kēlā uea. (a, uea) He kila kēlā, ikaika kēlā. Kēlā ka uea i hana 'ia makau, no ka i'a li'ilili' wale nō. Ka i'a nui 'a'ole hana 'ia kēlā yeah.

M: Pehea ka he'e?

H: Yeah

M: Ua lawai'a 'oe no kēlā ('ae) he'e me ka lūhe'e?

H: 'Ae no ka i'a nui like me ka ulua ma ka pili 'āina ma ka pali wale nō. a Kapa 'ia kēlā 'ano lawai'a pipi ulua. A ka makau, 'a'ole kēia uea paha, ma mua loa'a kēia ma Pāhoa hui ma ka mahikō loa'a ka hoki ma mua kēia ka 'ano hoki a huki ka'a ma mua. Nui kēia 'ano nui ka wawae. 'O kona hau, 'o ia ka mea hana 'ia ka makau ulua, helu 'ekahi kēlā

M: No ka i'a nui?

H: 'Ae, kēia manawa 'a'ole loa'a, pau. Kū'ai wale nō ma ka halekū'ai, ke au kahiko wale nō hana mākou hana. So maopopo 'oe Langlas ke au, kahiko ah ('ae)

ka 'ao'ao 'elua kēia:

use to get loa'a ka hoki ma mua mahikō kēia 'ano nui ke 'ano hoki nui ke 'ano li'ilili' kēia manawa. Mea huki, ka wawae nui 'o ia ke kumu ka hao, nui ka hao. ('ū) Kēlā ka hao helu 'ekahi hana 'ia ka makau no ka ulua ma mua me nā i'a li'ilili'. A kēia manawa 'a'ole,

pau ka mahikō, 'a'ole loa'a ka ho'okahi wahi wale nō. Maopopo au kēlā wahi ka wahi hele 'ia e kiola kēia po'e mau hao. (Ua) ua lahila'i, a kiholo 'ia. Hele mākou ki'i, aia ma ka lua 'ōpala ma Kea'au, ho'omaopopo 'oe?

L: 'Ae

H: 'Ae kēlā komo 'ana mai kēlā banyan tree ma uka aia ma laila, nui ma laila. Hele mākou ki'i ma laila, kēlā ka makau helu 'ekahi [i] ke au kahiko. Ka po'e kēia manawa 'a'ole maopopo. Mākou, hana mākou ko mākou makau ma mua ka makau li'ili'i. Makau li'ili'i 'a'ole pilikia a hana ma ka uea kēlā coil springs o ka ka'a noho kēlā hele 'oe. 'A'ole pelu but haki i nā i'a a ka i'a nui haki kēlā. 'A'ole hana 'ia no ka i'a nui wale nō.

M: Pehea ka he'e ?

H: Uhm?

M: Ka he'e, ua lawai'a 'oe no ka he'e?

H: Ka he'e

M: 'Ae

H: A 'a'ole

M: A i 'ole ka he'epali?

H: He'epali 'ae (he'epali) 'ae, yeah yeah akā he'e maoli. a (He) he lua ko mākou wahi o ka he'e akā mākou po'e 'ōpiopio, 'a'ole mākou ma'a hōka ka maka'u e mea

L: Maka'u?

H: Yeah nui ka he'e. ka anana, ho'okahi kanaka wale nō, 'o ia hele ki'i ma Kalapana ma mua.

L: 'O wai 'o ia?

H: Ah?

L: 'O wai 'o ia?

H: William Peleiholani

L: 'E

H: Kanaka helu 'ekahi him lawai'a nā 'ano like 'ole kēlā kanaka. A'o mai ia'u ka lawai'a 'ana hana 'ana makau o kēlā 'ano nāki'i 'ana kā lā ka makau ka makau 'a'ole me kēia. Ho'ololi 'ia pili ka aho nāki'i. Inā 'a'ole 'oe nāki'i pono, hemo. 'A'ole me ho'opoe'oe 'ia e komo aho. 'A'ole au maopopo ha pehea e hana 'ia e like me kēlā. Inā hana poe'oe 'ia komo ke aho i loko, a pa'a, maloilo'i. But kēia 'a'ole, hana pololei like me kēia. 'A'ole hemo, pa'a nō ka ulua.

M: He aha (uhm) he aha ka hana o nā wāhine a me nā keiki ma ka 'āina ma kēlā manawa? Ua lawai'a pū lākou?

H: 'O wai?

M: (nā) Nā wāhine a me nā keiki, ua 'ohi lākou i nā mea pili i kahakai?

H: 'Ae, kekahi manawa ke ho'i, nui ka po'e ma laila e kakali nei ka po'e lawai'a e ho'i mai. Loa'a ka i'a ho'i nō kekahi noho ma laila. A kaha kā lākou i'a, a kaula'i nō ma laila i ka pāhoehoe. Lawai'a pū me ka mea 'ai e noho nō ma laila. 'Ahi'ahi malo'o ka i'a, ho'i.

M: (Na wai) na wai e ki'i i nā limu, nā wahine 'ea ?

H: A, 'ae

M: Nā limu a me nā nā mea pili me ke kahakai

H: A

M: Nā limu, nā papa'i, (yeah, yeah) nā 'opihi (yeah, yeah) na wai i... i 'ohi i kēlā mau mea, nā wāhine a i 'ole nā kāne.

H: 'Ae, 'ae lawai'a 'ia, ka limu a me ka. . . .

M: Nā keiki kekahi?

H: Huh?

M: Na wai, na wai i 'ohi i kēlā mau mea?

H: No ka limu, 'o mākou.

M: Oh nā,,,

H: Yeah, ke au kahiko, mākou hele nō. 'A'ole ka po'e kahiko wale nō, po'e 'ōpiopio hele nō ('ō 'ō) e ki'i ka limu. Nui nā limu like 'ole.

M: Ma laila

H: 'Ae ka limu kohu ka helu 'ekahi, kō'ele

M: A me nā 'opihi?

H: 'Opihi too

M: Nui nā 'opihi ma laila kēlā manawa.

H: 'Ae nui ka 'opihi. Manawa wale nō mākou ki'i, 'a'ole nā lā a pau. Kekahi manawa, a 'a'ole mākou lawai'a pau loa, 'o ia nō kekahi no kekahi manawa hele aku 'oe a ua ulu, ua nui. 'A'ole li'ilili'i wale nō a lawai'a. Ma hope, 'a'ole loa'a, pau. Like me kēia manawa ke hele, pulumi pau 'ia pau loa mea li'ilili'i a mea nui. Ke au kahiko, 'a'ole. Lawe 'oe ma ka mea kūpono, 'a'ole lawe ma ka mea li'ilili'i.

M: Pehea e ki'i ai me ka pahi?

H: 'A'ole ma kahi ha'aha'a nō pahoehe ma laila. A ma ka pali. a ka po'e ikaika wale nō kēlā. I mea 'oe hā'ule a, 'a'ole hiki, ka po'e ikaika wale nō hele ma ka pali. Kekahi (me ka) hele pū (hele) me ka kaula. A maybe about kanahikukūmāmālima kapua'i. A kēlā nō, pohō kēlā, ma kahi ha'aha'a yeah.

M: A pēlā ka um pehea ka papa'i kekahi?

H: Papa'i

M: Yeah papa'i. 'a'ama, kona crab? (kualoa)

H: Oh, 'ae yeah, ki'i mau 'ia i ka pō o ke ao.

M: Pehea e loa'a ai ke kona crab, ke kona crab?

H: A 'a'ole loa'a ma 'ane'i.

M: Ma ke kai 'ea ma ke ma ka wa'a, 'a'ole i loa'a ma Kalapana?

H: No 'a'ole loa'a (oh 'a'ole loa'a). [I] Kona wale nō loa'a. Yeah, yeah. Ma Kalapana 'a'ole loa'a.

M: No ke aha? 'a'ole loa'a ke one ma lalo nei?

H: 'A'ole, pōhaku wale nō.

M: Oh pōhaku wale nō?

H: 'Ae 'a'ole loa'a one, ka papa'i I know Kona, ma Puna 'a'ole loa'a.

M: 'A'ole loa'a . . . . . pause ho'i. . . . . pehea ke 'ano lawai'a 'ē a'e?

H: No hea

M: Mea ka um ka mahimahi?

H: Kamali'i?

M: Ke ono, mahimahi

H: A, 'a'ole kēlā 'ano i'a kāka'ikahi loa. Ka helu 'ekahi ma Puna, (ka mua) ka mua ka 'ōpelu. A i ke kai hohonu, ka 'ahi, a'u. Yeah nui, nui, o ke ao kēia. ('O) ka 'ū'ū, i'a li'ilili'i. Ka

kawelee'ā, ma ka pō wale nō kēlā. 'A'ole. . . . . ka pō wale no. A lawai'a maika'i kēlā ka kawelee'ā. Kokoke i ka 'āina. 'A'ole hele loa i waho loa, a akā hele pū me ke ao. Ke hele nei kēia a kawelee'ā me ke ao a ka'i noa mākou i ka wa'a ma hope, a lawai'a. A lawe 'oe maybe mali'a loa'a 'oe 'ewalu paha, he 'umi paha he kou makemake e lawe i ka hale ho'iho'i, aia nō iā 'oe. A pau, pālau au a pau kākou, pau loa, lawa ka i'a. A ho'i. Kēia i ka pō wale nō. A pō, 'a'ole pō mahina, pō'ele'ele, a pō mahina 'ano i'a lawai'a 'oko'a kēlā. ('O) Ka 'ū'ū yeah.

M: He aha nā lā maika'i no kēlā, no kēlā lawai'a 'ana?

H: 'Ae

M: He aha nā lā maika'i?

H: Lalama.

M: He aha nā lā maika'i no ka 'ū'ū?

H: A ma Puna. 'A'ole like me ke...., 'a'ole kēia manawa 'a'ole like me ma mua. Ma mua, lō'ihi ka maika'i o ka lā mālie. Kēia manawa 'a'ole maika'i loa. Ka hapanui o ka manawa i kēia manawa, kai wale nō. 'A'ole loa'a ka mālie e like me ma mua. Ma mua, ke malie (mahina) mahina a 'oi, make ke kai. 'A'ohe nalu, holo ka wale nō. Hele i nā lā a pau, hele ka po'e lawai'a, 'a'ole ho'omaha. A 'ino'ino mai ka kai, a pau, noho ma ka hale, a ho'omākaukau nā mea lawai'a no ka mālia hou 'ana ka kai a ua lako. Hele hou. Kekahi manawa 'a'ole hiki ke nānā i ka i'a wale nō. Kekahi manawa, hele (ka) ke kuahiwi, kanu kalo. No ka mea inā 'a'ole loa'a ka kalo a 'a'ole pono kēia po'e i'a e 'ai me ka poi.

M: Pehea 'oe i lawai'a ai no ka 'ū'ū?

H: uhu

M: 'Ū'ū

H: 'Ū'ū, ae (pehea, pehea) a lawai'a i ka pō kēlā. A ka makoi ma ka wa'a.

M: Me ke aho lō'ihi loa?

H: No, no. No ei'a like me ka lawai'a 'ana i ka 'āina, ka 'ohe me ka e me kēlā, ma ka wa'a. Inā 'ekolu mākou, 'o 'oe a mākou 'ekolu, lawai'a.

M: Loa'a uhm ke kukui ma ka wa'a?

H: 'Ae kukui, 'a'ole a kēlā manawa a ka i'a a kukui aila mahu. Hana 'ia i lamalama me ka 'ohe. Kēlā manawa, 'a'ole loa'a kukui like me kēia manawa. A lawai'a mākou 'ū'ū, me ka 'ohe pōkole mai ka wa'a, ma kēia wa'a. Holo ka hana, 'oi aku ka maika'i ma luna o ka 'āina, ko ka 'āina alohi, but kēia ma ka wa'a, 'aki ka mea, ka 'ū'ū. Inā 'oe ho'omaopopo 'oe a ka maika'i o ka ao . . . kukui, lana kēia 'ū'ū i luna. Nānā 'oe 'ula pū. Inā 'a'ole maika'i ka lālama o ka kukui, emi i lalo, kēia i'a. 'A'ole maika'i, 'a'ole lākou 'aki, a laila maika'i mālamalama kāu kukui, pi'i mai ka 'ū'ū, lana i luna. . . . holo ka hana, 'emo 'ole, piha ka pahu, ho'i. 'A'ole mākou kēlā 'ano i'a lawai'a i ka lā e like me kēia i ka pō wale nō, me ka 'ohe. 'A'ole laina 'a'ole i lalo loa kēia kukui ka mea lawe mai ka i'a i luna, lawa. Makemake lākou. Kēia komo 'ana kēia kukui hou ka gas lamp, kēlā ka helu 'ekahi. Ma mua loa i ko'u manawa 'a'ohe 'ohe e like me ka 'aila i loko. Kekahi manawa noho, kekahi manawa a 'a'ole maika'i ka mālamalama o ke kai, ho'i i lalo, 'a'ole lana. 'A'ole lākou ka

i'a 'aki i lalo o luna wale nō. A inā 'aki (hō) holo ka hana. Ka maunu, ma luna o ka makau kēia 'ano lole weluwelu 'ea, koe 'āpana li'ilili'i nāki'i 'oe i luna.

L: Kēlā ka maunu?

H: Huh?

L: Kēlā ka maunu?

H: Yeah, 'a'ole pau, ho'olohe mai 'oe! 'Ae loa'a 'oe kēia makau, a kēia pola a he kai i loko, hana 'oe i kai me ka 'a'ama paha. A no (kēia nōi wela) kēia nōi wela, ka hot chili pepper, li'ilili'i ma loko. A ho'okomo wale nō ka makau i loko o kēia mea, pulu a 'aki. Wela no ka mea inā wela ka waha 'oi aku ka wela after while, hana lākou ho'okomo i ka nōi, 'a'ole hana nui loa mahope wela 'ino loa, 'a'ole 'aki. Kēia manawa 'a'ole maopopo kēia nā po'e lawai'a i kēia manawa ke au kahiko wale nō, akamai. Yeah, 'a'ole 'oe hana wela loa, na kēlā ka nōi mea hana kēia i'a, 'aki. Makemake.

L: Inā 'a'ohē nōi.

H: E 'aki ana but a lohi loa, but ka nōi 'emo 'ole, 'awīwī ka ki'i 'ana, 'emo 'ole nō, piha kou 'eke, ho'i. Why, mau hola wale nō. Ko kēia manawa (a) lō'ihi, manawa 'a'ole loa'a, yeah.

M: Ke pau me kēlā, ho'i 'oe i ka 'āina? ('ae) i ka pō 'eh.

H: Yeah i ka pō, mau hola wale 'oe hele. 'A'ole e pō ka lā, ('ehia hola) mau hola wale nō. Yeah, inā wau loa'a kanalima 'uhu a 'ū'ū, ua lawa na'ū. Kali wau iā'oe a iā'oe a lawa pau loa mākou a laila ho'i. 'A'ole wau a nānā wau wale nō, o ua lawa wau, ho'i, 'a'ole. Aia lawa 'oe, lawa 'oe nei a laila ho'i like mākou. Ua i'a ka pau loa mākou loa'a ka i'a.

M: And kali nā po'e i ka pō ('ae) no 'oukou?

H: Yeah, i ka pō wale kēia lawai'a 'ū'ū. 'A'ole mākou lawai'a i ke ao e like me kēia a ka pō wale nō, akā me ka kukui. Na kēia kukui e lawe mai, inā 'a'ole kukui, lohi 'oe ma laila, 'a'ole huki 'oe i ka 'ū'ū. Aia iā 'oe ho'omālama kēia kukui o hemo 'ole oh my . . . . Piha ka 'ū'ū. A lawai'a 'oe. Maybe lawai'a 'oe maybe loa'a 'ekolu a ho'opulu hou 'oe.

M: A pehea (ka) ka lu'u 'ana? (Lu'u) lu'u i ke kai?

H: Lu'u lawai'a? ('ae) 'ō me ke 'ō ('a'ole 'oe i hana)

L: Me ka 'oi [sic], me ka 'ō?

H: Yeah, yeah, yeah, yeah, 'ae hele 'ia nō. I'a li'ilili'i a kekahi manawa ka uhu, ulua. A i'a li'ilili'i, kēlā 'ai maka hōka helu 'ekahi. Kāhea 'ia kēlā (ka) ka kole. He 'elua 'ano kole, yeah. Kēia kole maka onaona (orange eye) and that kole nukuheu, a 'ano nui ia, yeah i'a a he 'ele'ele pū. Like me ka maiko, a maika'i ka 'ai 'ana o kēlā i'a, 'elua 'ano kole.

M: A me ka 'ula kekahi, ua lu'u 'oe i kēlā?

H: 'Ae, a (pehea i ka pō) lu'u wale nō. Ka lu'u wale nō me ka 'ō wale nō kēlā 'ano 'ia. 'A'ole hele lawai'a 'ia makau.

M: Ua lu'u 'oe i ka pō, a i 'ole i ka lā?

H: No, i ka pō wale nō, 'a'ole mākou lawai'a kēlā 'ano i'a i ka i ka lā. A ma Kona, lawai'a 'ia yeah, a ma Puna, 'a'ole ('a'ole)lawai'a 'ia.

M: A he aha ka mea 'oe e a ho'okomo ai ma kou maka no ka 'ike 'ana?

H: O, maka'aniani, a me mea lu'u, 'ae hele 'ia nō. (ka mea maoli kēlā) 'ae, 'ae hele 'ia nō.

L: Pehea ua kū'ai 'ia, ua kū'ai 'oukou i kēlā makaaniani a i 'ole ua han ua ua um ua hana 'oukou kēlā makaaniani?

H: Makaaniani, eh

M: No ka lu'u 'ana, ua kū'ai 'ia? (no) ua hana 'ia

H: No dis, maopopo 'oe kēia plumeria tree? ('oe) Kekahi manawa melia they call that, puamelia, kēlā kumu. Ka lālā, 'oki 'oe, a 'o loko loa'a ka puka, 'a'ole nō. . .a lawa hana 'oe a nunui a i kūpono (ka) ka aniani. Ma kēlā manawa, mākou wā li'ilili'i a 'a'ole kēia hana e like me kēia manawa. Ke au kāhiko, ka hale a pā aniani, a 'eono pā aniani o ka (o ka puka) a o ka puka ho'okahi. Ki'i mākou ho'okahi pā aniani e hana maka'aniani lu'u. yeah, yeah.

M: Pehea ka um kēlā pahu 'aniani.

H: Pahu aniani, (no ka 'ike 'ana) 'ae, like pū. ('ō) Hana 'ia me he mea a aniani pukaaniani. Loa'a 'elua 'āpana o ka mea ho'okahi. A ho'okahi 'āpana aniani kūpono, lawa, a hana 'oe (i) i pahu papa koea, mana'o. A kēia pahu aniani hana 'ia no ka 'ōpelu. A ka kanaka o mua wale nō, 'o ia ke kanaka lawai'a, 'o ia wale nō ka mea nānā. A mākou, inā mākou makemake e nānā, a lawe mākou i ka (ka) hua kukui, hua kukui o loko wale nō. . . . ka'awale ka 'iwi, ho'okomo i loko o ke 'eke, inā makemake mākou a nahu 'oe i loko i kēnā, pau a kīloi. Me ka hoe hana 'oe me kēlā 'ō makaka i'a 'oe ka i'a.

L: Piliwi 'oe? (yeah, huh?) piliwi 'oe?

M: 'Ae, 'ae

H: Yeah, 'o kēlā ka wā kahiko loa, ka loa'a ka aniani a ma'alahi ka hana. Me ka aniani, maika'i kēlā. Ma kahī a ke au kahiko, 'a'ole, ka hua kukui.

M: 'Ae i kēia manawa wau i hana ai i kēlā, maika'i kēlā.

L: Makemake 'oe e ho'omaha?

M: 'A'ole, a 'ae 'o ia wale nō i um ho'omaopopo.

L: Herbert, hiki iā 'oe ke nānā i kēia mau ki'i, loa'a nā ulua like 'ole, ma kēia eh. Kama'aina 'oe i nā (yeah) i nā 'ano a pau?

H: (ke nānā nei 'o Herbert i nā ki'i) kēia ka mea, 'aukea, ki'i mau 'ia. A 'o ka haneli paona, nunui kēia i'a. Kēia, 'a'ole i ki'i mau 'ia ia ulua, but kēia ka helu 'ekahi ('ē) ma ke awakea. 'Ōmilu maika'i nō, he i'a wale nō, like pū. Ia'u, you know, but kekahi po'e 'a'ole lākou makemake loa. ('ē, no ka, 'a'ole 'ono) 'eh ('a'ole 'ono iā lākou?) 'ē, ia'u maika'i, mali'a iā lākou paha, 'a'ole maopopo.

M: Ua lohe au a 'a'ole um hiki ke 'ai i kēlā i'a i kēia mau manawa?

L: O, 'o no kēlā um he aha kēlā?

M: Loa'a ka ma'i 'eh (ka ma'i) ka i'a.

L: Ma ka ulua.

M: Ua lohe 'oe i kēlā, kēlā sigaterria ('ae) (na um...) na ko'u pāpā i ha'i ia'u, eh "mai 'ai i kēlā". Well inā (inā) lawai'a 'oe ma Kona paha, ma ke kūkulu 'ana i nā hōkele 'eh, he mau hana'ino 'eh kēlā mau mea i ke kai, 'a'ole hiki ke 'ai i kēlā i'a.

L: Loa'a hou kekahi mau mea ki'i 'ē a'e 'eh. (ke nānā nei 'o Herbert i nā ki'i) 'O kēia kekahi he ulua? 'A'ole paha kēia akā,

keīa?

M: Ulua pa'opa'o, 'ike mua 'oe i kēia? kēia i'a.

H: No I don't know ('a'ole, 'a'ole) 'A'ole au i 'ike.

M: 'O wau kekahi. Pehea kēia um kēia i'a? (um, no) 'a'ole, ho'ohana 'ia ka um ka ili 'eh o kēlā i'a 'ae, ('ae) no ka maunu 'eh.

H: 'O kēia i'a?

M: Na ko'u pāpā a ki'i, ua lawai'a 'oe no kēlā i'a (a hemo) a hemo 'ia ka ili a ho'omālo'o ma ka lā a ho'ohana 'ia kēlā (i maunu?) 'ae, ('ō) a no ka mea ho'o a hinuhinu i kai.

H: 'Ae, 'ae, pōlolei kēlā, 'ae, 'ae, ua lohe au kēlā. ('o ia) yeah, yeah. A kēlā, maika'i loa o ka lawai'a 'ana o kēlā ko kākele a i 'ole e a huki ma luna o ka wa'a paha, then kākele hou ma hope, . . . 'ia nō kēlā mea a apo. A pehea like me ke kākele 'ana me ka 'ohe, kākela, 'ike kēlā i'a kokoke cause, ka maunu das why. Hinuhinu (hinuhinu a hūlali) makemake 'ia ka i'a i kēlā ('ae).

M: Apehea kēia i'a?

H: A kēia . . .

M: He kahala, a 'ono, 'a'ole maika'i 'eh no ka 'ai 'ana.

L: 'Oh, . . . 'a'ole 'oe makemake?

H: Maika'i nō, maika'i nō keia . . . ka manawa nui ka ilo i loko.

M: 'Ae, ('ae!) 'a'ole, yeah

H: Ka mākeke 'a'ole makemake kēlā 'ano i'a you know cause. . . .

M: Ke pokepoke au i kēlā i'a, 'ae ua 'ike au i kēlā, he aha lā kēia? A ua pū'iwa nō ho'i au. (Well. . .) a na ko'u pāpā i ha'i he mea mea kēlā (yeah, yeah) o mai 'ai i kēlā 'āpana, um ma hope o kēlā 'a'ole au makemake i kēlā.

H: 'O wai kou pāpā?

M: Thomas Pieper, (no) no Wai'anae mai 'o ia.

H: Oh Honolulu.

M: 'Ae ('ō, 'ō) he lawai'a ah 'o ia no laila maopopo iā ia, ka i'a maika'i a i 'ole ka i'a maika'i 'ole.

H: Yeah kēlā 'ano i'a, 'a'ole maika'i, kekahi manawa maika'i nō, a ho'okahi a 'elua but lō'ihi the worm inside (ka) ka ilo.

L: 'Ē

H: Kekahi manawa piha pū, i loko o ka i'a, kīloi ka i'a, 'a'ole hiki ke 'ai, 'a'ole maika'i. Inā 'oe makemake lima lama. . . . a . . . he 'oe pau loa kēlā ilo a pō ka lā, 'a'ole pau. Nui ka hana, kēia.

M: Pehea ke aku, loa'a kekahi?

H: 'Ae hele lākou ki'i aku ma ka wa'a, ka kākele.

M: Akā loa'a ke kai kēlā mea i loko o ka 'ōpū 'eh?

H: Yeah, yeah, yeah, oh (e 'ai 'ia kēlā) pēlā ka hana 'ia o ma 'ane'i, yeah a me ka 'ōpū. . . . koku mālo'o 'ia a kaula'i 'ia (o, mālo'o 'ia) i maunu no ka aku, ma ka wa'a me ka 'ohe. Koe 'emo'ole piha, lawa, ho'i, mau hola wale nō, aku.

L: Pehea (ka) ka ulua hāuliuli, ua ha'i 'oe i kēlā inoa ma mua 'eh ia'u ka ulua hāuliuli.

H: Hāuliuli

L: Hauliuli, 'a'ole loa'a ma kēia puke 'eh?

H: No nomore ma 'ane'i kēia nei ka hāuliuli, poepoe ('ē) (M: 'ō,

poepoe ka nuku) yeah ka nuku yeah, yeah, mali'a kēia, 'a'ole maopopo, 'ano like nō.

L: 'Ano like me ke 'aukea. ('ae, 'aukea). . . .Mikala (M: eō) ha'i 'oe i (kou hana) kāu hana me kēlā puke.

M: 'Ō, a um ke heluhelu nei wau (i ka) i ka mo'olelo mai ka nūpepa kahiko loa, a he mo'olelo ma ka 'ōlelo Hawai'i e pili ana (nā 'ano like 'ole.... nā) nā lawai'a 'ano like ole. 'O ia 'o kona inoa 'o ia ho'i o (L: Kaha'ulelio) he aha kona inoa mua ma mua.

L: 'A'ole ma... 'a'ole maopopo.

M: 'Ē

Ka lola 'elua ma ka 'ao'ao A:

~~H: Kēia ho'okahi wale nō 'o ia kanaka 'o ia ho'okahi wale nō lawai'a. 'A'ole 'upena, he 'upena a he loa'a kēia lā'au kauila no kēia lā'au kauila, ho'omanamana'ia ma mua ka po'e Hawai'i. Hele me kēlā, palu, komo mai ka i'a. Hele kēia kanaka, ho'opuni kēia po'e i'a me kēia lā'au kauila. . A hahai ka i'a a pau loa, (i kēia) i kēia lā'au. Hāmama ke 'eke, komo ka i'a a pau loa i loko o ke 'eke, a lawa ka hana makemake, a but kohu kēia po'e hele, ua lawa kāna mea makemake. Lā'au kauila, ho'omanamana 'ia (kēia) kēia 'elemakule ma Kalapana. 'Ike maka au. 'Ae. I ko'u 'ike mua 'ana, ho'i au a kama'ilio mau au me ku'u makyakāne, 'ike wau kēia kanaka me ka lā'au a ho'opuni i ka i'a. Komo i loko o ke 'eke. 'Aka'aka [kā] mākou makyakāne, 'a'ole kēlā he 'ano lawai'a 'ano you know, kēlā 'ano lawai'a 'ana, 'oko'a loa. No kēlā kanaka wale nō. 'Ano 'ē but a lawe 'oe 'a'ole nō 'o ia ho'opō'ino, lawe 'o ia kona makemake, a ho'i. A ho'opuka kēia mau i'a a hele. 'Ano 'ē, kēlā wale ma mua loa 'ike kēlā 'ano e lawai'a 'ana, so ha'i au i ku'u pāpā mea mai "'ae, kāka'ikahi loa kēlā, 'a'ole nā po'e a pau lawai'a kēlā 'ano 'ia." He ho'omanamana da kine, 'a'ole maika'i, 'a'ole 'ono ka i'a kēlā 'ano well e ki'i i ka i'a. Ka i'a 'ono, ki'i 'oe me ka lima a ka 'upena, kēlā ka 'ono ka i'a a kēlā 'ano a . . . a hana, 'a'ole maika'i.~~

M: Pehea ua um ua lohe 'oe a e pili ana i ka makau iwipo'i (H: makau) iwipo'i. yeah ua ho'ohana 'ia (L: iwikanaka) iwikanaka 'o ia ho'i (ka kneecap) ka kneecap (H: kneecap) 'ae, ua ho'ohana 'ia kēia (H: yeah, ke au kahiko) 'ae

H: 'A'ole nō kēia wā, 'o ke au kahiko wale nō, yeah, ho'ohana 'ia kēlā. (m: oh yeah) 'A'ole me au me 'oe, kēia 'ano, 'a'ole. He po'e 'oko'a kēia. Did you hear (the the sto....) the story of the 'ōlohe? (L: 'ae) Yeah, kēlā 'ano po'e. Inā ki'i 'ia kēia mea eh hemo mālo'o, ho'omālo'o 'ia ma ka .... Ho'opapa 'oe me ka pōhaku, kani me ka hau. 'O ia ka mea ho'omaopopo i hana 'ia i makau lawai'a, kēlā ka helu 'ekahi. Kekahi nō, 'a'ole hala, loa'a ana ka i'a. 'A'ole 'oe i ho'onīele e loa'a ana ka i'a kēlā 'ano mea. Mai ka 'ōlohe mai (L: umh) 'a'ole kēlā 'ano po'e o kēia manawa, pau, make, pepehi 'ia a make loa. Ma Puna ka hope (L: 'ē) i Nā'ulu, maopopo 'oe kēlā wahi (L: 'ae, 'ae) yeah, yeah. Ma laila kēia po'e noho a pau, pepehi 'ia a ka make. Cause ka po'e hele lawai'a i lalo, ho'i mai me ka i'a pau loa, kēia po'e. . . lawe

Herbert Kaaukai, Interview 8, by Mikala Peiper (w. Charles Langlas participating)
3/18/96

Lola 2. 'ao'ao A

H: Kēia ho'okahi wale nō 'o ia kanaka... 'o ia ho'okahi wale nō lawai'a. 'A'ole 'upena. He 'upena ['eke] a he loa'a kēia lā'au kauila. No kēia lā'au kauila, ho'omanamana 'ia ma mua [e] ka po'e Hawai'i. Hele me kēlā palu, komo mai ka i'a. Hele kēia kanaka, ho'opuni kēia po'e i'a me kēia lā'au kauila. A hahai ka i'a a pau loa i kēia lā'au. Hāmama ke 'eke, komo ka i'a a pau loa i ka 'eke, a lawa ka hana makemake. But kohu kēia po'e hele, ua lawa kāna meā makemake. Lā'au kauila ho'omanamana 'ia [e] kēia 'elemakule ma Kalapana. 'Ike maka au. 'Ae. I ko'u 'ike mua 'ana, ho'i au a kama'ilio au me ku'u makuakāne, 'ike wau kēia kanaka me ka lā'au a ho'opuni i ka i'a. Komo i loko o ke 'eke. 'Aka'aka ko mākou makuakāne, 'a'ole kēlā he 'ano lawai'a 'ano... You know, kēlā 'ano lawai'a 'ana, 'oko'a loa. No kēlā kanaka wale nō. 'Ano 'ē but, lawe 'o ia, 'a'ole nō 'o ia ho'opō'ino. Lawe 'o ia kona makemake, a ho'i. A ho'opuka kēia mau i'a a hele: 'Ano 'ē, kēlā wale ma mua loa 'ike kēlā 'ano e lawai'a ana, so ha'i au i ku'u pāpā, mea mai, "Ae. Kāka'ikahi loa kēlā. 'A'ole nā po'e a pau lawai'a kēlā 'ano. He ho'omanamana da ki'ne. 'A'ole maika'i kēlā 'ano. 'A'ole 'ono ka 'ia kēlā 'ano, e ki'i i ka i'a. Ka i'a 'ono, ki'i 'oe me ka lima, a ka 'upena. Kēlā ka 'ono, ka i'a a kēlā 'ano a... kēlā hana, 'a'ole maika'i.

M: Pehea. Ua lohe 'oe e pili ana i ka makau iwipo'i? (H: makau) iwipo'i. Yeah, ua ho'ohana 'ia. (L: iwikanaka) iwikanaka, 'o ia ho'i ka kneecap, ka kneecap (H: kneecap) 'Ae, ua ho'ohana 'ia kēia.

H: Yeah, i ke au kahiko. 'A'ole nō keia wa, 'o ke au kahiko wale nō. Yeah, ho'ohana 'ia kēlā. 'A'ole 'o wau me 'oe kēia 'ano, 'a'ole. He po'e 'oko'a kēia. Did you hear the story of the 'ōlohe? (L: 'Ae) Yeah, kēlā 'ano po'e. Ina ki'i 'ia kēia mea, hemo, ho'omalo'o 'ia maika'i... Ho'opāpā 'oe me ka pōhaku, kani me ka hao. "O ia ka mea ho'omaopopo i hana 'ia i makau lawai'a. Kēlā ka helu 'ekahi. Kēkahi nō, 'a'ole hala, loa'a ana ka i'a. 'A'ole 'oe e ho'oīnele, e loa'a ana ka i'a, kēlā 'ano mea. Māi ka 'ōlohe māi. 'A'ole kēlā 'ano po'e o kēia manawa. Pau, make, pepehi 'ia a make loa. Ma Puna ka hope. (L: 'Ē.) I Nā'ulu. Maopopo 'oe kēlā wahi? (L: 'Ae, 'ae) Yeah, yeah. Ma laila kēia po'e noho a pau, pepehi 'ia a mamake. Cause, ka po'e hele lawai'a i lalo, ho'i mai me ka i'a pau loa. Kēia po'e ma laila, lawe pau loa. Luku 'ia kēia po'e, pepehi 'ia a make. Lawe 'ia nā pono a pau, ka lawai'a 'ana pau loa, lawe 'ia. Ho'oīnele kēia po'e. 'O ia ke kumu kēia kanaka māi Kona māi, hele a pepehi kēlā 'ōlohe. Kēia ka 'ōlohe hope loa e noho ana ma Puna, Kānewahine. Keia kanaka māi Kona māi, hele māi right here, pepehi 'ia a make. Kānewahine. Pau loa, 'a'ole loa'a.

L: 'O ia ka inoa—Kānewahine? a i 'ole he kāne me ka wahine?

H: Ka Puaiuhi. Ka Pu'uuhi, ka pu'u e uhi. Kapu'euhi, I think that's the name, o ke kāne me ka wahine. Kēlā ka hope loa o ka po'e. Ki'i lākou nā pono a pau a nā po'e kānaka i hele lākou i laila, i 'Āpua [e] lawai'a, hana pa'akai, a ho'i māi. Akēia po'e, kakali. Ua maopopo iā lākou, mua. Ua hui mua [ma] ka hele 'ana, a nīnau aku, "A, e hele ana 'oukou i hea?" Pane maila i Kānewahine, "A hele ana mākou i 'Āpua."

“A maika’i. A wā hea ‘oukou ho’i mai?” “A, pō’alua.” A ma ka ho’i mai, ‘o ka ‘ōlohe, a maopopo kēia. Kali kēia ‘ōlohe. Pō’alua, ho’i a ‘ike, a hele i lalo, hui ma ka alanui, a pepehi i ke kāne, wahine, a lawe ka mea pono a pau, ka i’a pau loa. A nui ka po’e hana ‘ia me kēlā. A ua lohe ‘ia kekahi mo’olelo ma Kona. Kēia kanaka i hele a luku kēia po’e ‘ōlohe. A aia nō e ola nei kēlā kanaka. A ki’i ‘ia keia kanaka e hele mai a kūkā me ka po’e o Puna. A ‘olelo ‘ia ma kahi e noho nei kēia po’e ‘ōlohe, ma loko ka pali, a he ana ma loko, a komo maila. A hele mai ke kanaka, ‘o ia wale nō, hele ma ka kai alanui. A ‘ike ‘ia kēia po’e ‘ōlohe Kānewahine i kēia kanaka, iho i lalo a hui a wala’au. A ‘ano nenea, a ‘o ia ka mea e hō’a’o e ki’i kēia kanaka e pepehi. Kēia kanaka, maopopo ‘o ia ka lua. A pau iā ia, pepehi ‘ia Kānewahine a make. Kēlā ka hope loa. Pau kēia po’e ‘ōlohe, ‘a’ole loa’a. Ma mua aku, well, like pū. Ua ki’i ‘ia ka po’e kānaka i ka pō, a pepehi kēia po’e ‘ōlohe. A kēia ka hope loa, Kānewahine. A ‘o kēia kanaka no Kona mai, hele mai, nāna i hele e pōwā aku iā lāua, a pau, ‘a’ole loa’a. A, Kalapana, Kapa’ahu, ka po’e kānaka o laila, ‘a’au, hele ‘oukou i ke ana o ka ‘ōlohe. “Oh, pehea?” A, “Ua make lākou. Kā ‘oukou pono, piha i loko o kēlā ana. Hele ‘oukou nānā.” Ka wa’a kekahi, aia i loko o kēlā ana. A nā ‘ano pono like ‘ole o nā po’e kānaka i lawe, aia o loko o kēlā ana. Ka po’e, ‘a’ole makemake e hele ki’i. Maka’u lākou. A hiki kēia lā, aia nō kēlā po’e pono, ka wa’a, aia i uka. Yeah. Inā ‘oe ho’omaopopo iā Gabriel Pe’a, (L: ‘Ae) ‘Ae, kona makuakāne. ‘O ia i hele i loko o kēlā ana nānā. ‘Ano ‘ihi’ihi ka pi’i ‘ana [i] kēlā pali, akā, ua hele ‘o ia ma luna mai, iho i lalo. Ho’opa’a ‘o ia ka kaula i ka kumu ‘ōhi’a, a me ke kaula ‘oe e hele a kēlā ana. Lewalewa up a ho’opahu i loko o ka ana. Hoh. ‘Ike ‘o ia nā mea like ‘ole. Nui ka iwi kanaka (L: ‘Ē)... pepehi ‘o ia a nui ka po’e kānaka make. A nā po’e pono’ī, lawe ‘ia mai nā kānaka i kēlā wahi. A inā ‘oukou makemake, hele ki’i. A make kēia po’e a pau loa, kēlā ka hope loa, kāne wahine, ‘ōlohe o Puna. No Maui nō kekahi po’e ‘ōlohe too. A lohe au ka mo’olelo o kēlā wahi, but, ‘a’ole au maopopo loa.

L: Well, i ku’u mana’o, ua lawa paha kēia no kēia lā.
(Pau ka wala’au)

M: I ka wā hea 'oe i (um) i ho'omaka ai e hele i ka lawai'a?

H: Ka ho'omaka 'ana?

M: 'Ae

H: 'O ka lā

M: I kou wā 'ōpio?

H: 'Ae

M: 'Ehia ou makahiki?

H: A kēlā manawa, 'o wau 'umikūmāmāhā, 'umikūmāmālima makahiki (uh) 'ōpio. 'A'ole wau wale nō. (A) Nā 'ano keiki like 'ole like me ia'u makahiki, ('ā) hele nō lākou i ka lawai'a kekahi (yeah). A ka'u 'ano lawai'a, hele p me ka po'e kahiko, a a'o mākou me ka po'e, a a'o mai ka po'e kahiko iā mākou ka lawai'a 'ana. Nānā wale nō mākou. Lawai'a 'ōpelu helu 'ekahi kēlā, nā lā a pau. Hele mua mākou ka lawai'a 'ōpelu kakahiaka (um). Ho'i mai, hele hou ka wā awakea 'ekolu paha manawa o ka lā, hele mākou i waho, nā 'ano i'a like'ole (uhm) akā ka 'ōpelu kakahiaka 'ōpelu hele mākou e ki'i, kēlā ka mauna.

M: 'Ū, he aha ka mauna?

H: Kēlā ka maunu a mākou e hele hou e lawai'a

M: 'Ō, ki'i

H: (i ke kai hohonu 'ē)

M: 'Ō, ki'i 'oe i ka 'ōpelu ma mua ('ae), a 'o ia ka maunu no ka

H: 'A'ole nā 'ano mauna like 'ole, ka 'ōpelu wale nō ('ē, 'ē) kēlā ka maunu. Ki'i mākou me ka no ka lawai'a 'ana ka lawai'a nui like me ka 'ahi, nā 'ano i'a li'ilii aku. Kalekale, nui nā 'ano i'a like 'ole, pōina loa wau kēia manawa, 'a'ole wau hele no nā makahiki lō'ihi. Pau. Kēia manawa, ka po'e kamali'i wale nō, 'a'ole like me kā mākou manawa. He wa'apā kā lākou, mikini kā mākou. 'A'ole ('ae) me ka hoe wale nō, hoe wa'a.

M: 'O ia

H: Yeah, yeah. Akā kēia manawa, a ma'alahi ka hana cause na ka mikini i lawe aku iā'oe i ka kai nui, lawai'a.

M: Pehea 'oe e lawai'a ai i ka 'ōpelu?

H: Ma mua

M: He aha ka hana?

H: Ma mua wale nō ('o ia) yeah kēia manawa 'a'ole po'e hele. 'A'ole ka wa'a kēia manawa, ka po'e kahiko, a pau lākou i ka hele. Ua make lākou. A mākou ka po'e 'ōpio, 'a'ole mākou i ho'ohālike aku me kā lākou. 'O ia ka mea nalowale loa, (uhm) nā mea lawai'a apau, o ke au kahiko, ka po'e kahiko. Ko kēia ao, po'e kahiko a 'ōpio wale nō, ma ka wa'apā wale nō wa'a mikini, ('ae) akā ma mua 'a'ole, me ka hoe wale nō. Nui ka wa'a kēia manawa. Ko'u wā hele 'ana ka wā 'ōpio ma Kalapana, no Kalapana wau. Kalapana wale nō, 'ewalu ko'u ho'omaopopo 'ewalu ka nui o ka po'e wa'a kēlā manawa. 'O Kaimu ka black sand beach, ('ae) maybe 'umi wa'a. Nui ka wa'a ia manawa. A ma 'ō aku, ma ka 'ao'ao Ka'ū, Kapa'ahu, wa'a kekahi ma laila. Yeah 'a'ole nō nui loa 'ekolu wale nō paha. Po'e kēlā manawa, mākou po'e 'ōpio hele pū me ka po'e kahiko. A, a'o but a'o iā mākou ka lawai'a 'ana. A, ka mea nui a ka lawe 'ana o ka maunu, mea nui yeah. Nui nā maunu like 'ole (but) but no ka kai hohonu, ka 'ōpelu ka mea maunu. Ki'i mau mākou no ka lawai'a kai hohonu.